

**В.Я. ПІДГАЄЦЬКИЙ – ВЧЕНИЙ-ГІГІЄНИСТ:
ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ**

У статті здійснено історіографічний аналіз досліджуваної теми, який засвідчив наявність лише фрагментарних відомостей про життя та наукові студії професора В.Я. Підгаєцького в 1914–1929 рр., що головним чином уміщені в статтях, ювілейних збірниках, посібниках, монографіях. Особливо таку тенденцію прослідковано в радянській історіографії. Зокрема, цей період позначився не лише майже цілковитою відсутністю згадок про вченого, а й наявністю розгромних статей на його підручники. У роки незалежності України з'являються публікації науковців, де можна знайти більш детальну інформацію про наукові здобутки вченого. Проте слід відзначити, що головним чином досліджувались обставини життя професора В.Я. Підгаєцького, пов'язані з його участю у так званій «Спілці визволення України». Визначено певну наукову значимість колективних праць сучасних учених гігієністів, які, спираючись на ретельно відібрані архівні матеріали та віднайдені наукові напрацювання вченого, повернули в науковий світ ім'я В.Я. Підгаєцького як відомого вченого-гігієніста. Однак і в проаналізованих публікаціях із вказаної проблеми не висвітлено окремих аспектів науково-організаційної роботи професора, особливо на початку його творчого шляху. Наукова робота професора В.Я. Підгаєцького як рецензента взагалі не була предметом наукового дослідження.

Ключові слова: В.Я. Підгаєцький, історіографія, гігієна праці, фізична культура, евгеніка, наукова організація праці в сільському господарстві, наукова та організаційна робота, педагогічна діяльність.

Розвиток української історичної науки в незалежній національній державі відбувається в умовах, коли вперше в національному дискурсі стала можливою свобода історичної думки, створилися політичні умови для переосмислення усього її контексту історіописання і, що найважливіше, – визначилися перспективи творення сучасних історичних концептів. Осмислення життєписів багатьох визначних, більш чи менш відомих і пересічних особистостей України лежить в основі уявлення про минуле й сучасність нашої країни, сприяє усвідомленню нами ідеї спорідненості та спадкоємності поколінь, зміцнення національної самосвідомості українського народу – першооснови духовного й державного відродження.

Одним із завдань української науки є переосмислення ролі особистості в історії та повернення забутих імен учених-дослідників. Серед несправедливо забутих діячів науки й освіти України постать Володимира Яковича Підгаєцького (1889–1937 рр.) – видатного вченого-гігієніста, професора Київського медичного інституту, засновника першої в Україні кафедри професійної гігієни та першої в Європі дослідної станції з наукової організації праці в сільському господарстві, директора Інституту фізичної культури ВУАН.

Здійснивши історіографічний аналіз стосовно вивчення наукового простору професора В.Я. Підгаєцького ми зможемо з'ясувати наявність наукових праць, у яких комплексно досліджувалися наукові студії професора В.Я. Підгаєцького в другій половині першого десятиліття – 20-х рр. ХХ ст. і тим самим визначити необхідність опрацювання наукового доробку вченого.

Серед наукових праць, які висвітлюють історію становлення професійної гігієни як науки, є публікації, що безпосередньо стосуються постаті В.Я. Підгаєцького. Переважно це роботи О.І. Кундієва, І.М. Сахарчука, І.М. Трахтенберга, О.П. Яворовського [2], Н.І. Коцур [7], В.Ф. Москаленка, І.М. Полякової [8], Я. Ганіткевича [3; 4; 5]. Проте питання дослідженості внеску професора В.Я. Підгаєцького в розвиток професійної гігієни не було предметом вивчення науковців.

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб об'єктивно проаналізувати стан дослідження наукової роботи професора В.Я. Підгаєцького на тлі вітчизняної науки і техніки.

Окреслена мета досягається шляхом визначення наступних завдань:

- проаналізувати літературу та джерела стосовно дослідженості життя та професійної діяльності професора В.Я. Підгаєцького;
- розкрити питання щодо вивченості наукових пошуків і розробок професора В.Я. Підгаєцького в галузі гігієни праці.

З огляду на історію становлення гігієнічної науки в Україні у 1920–1930 х рр. у контексті внеску професора В.Я. Підгаєцького слід зазначити, що її історіографія умовно поділяється на два періоди, які різняться масштабами і глибиною постановки проблеми та її теоретичного вирішення. Обставини життя вченого та політичний клімат в СРСР зумовили нерівномірність дослідження й висвітлення у вітчизняних джерелах його науково-організаційної роботи та педагогічної діяльності.

При розгляді наукової літератури нами використано хронологічний підхід, що дало можливість поділити весь історіографічний процес дослідження на два періоди: перший – праці дослідників радянських часів (1918–1990 рр.); другий – напрацювання науковців у роки незалежності України (з 1991 р. і до теперішнього часу).

Перший період охоплює великий проміжок часу радянської історіографії з притаманними їй надмірною ідеологізацією історичної науки та вилученням із наукового обігу спадщини «ворогів народу», репресованих у 1920–1930 рр., до яких належав і професор В.Я. Підгаєцький. Не дивлячись на вагомі здобутки вченого в галузі вітчизняної гігієни, на його визнання в наукових колах, у радянській науковій та популярній літературі було обмаль публікацій, присвячених його практичній діяльності і науковій роботі.

Фрагментарні відомості про В.Я. Підгаєцького містяться на сторінках деяких періодичних видань. Зокрема, у «Збірнику медичної секції Українського наукового товариства у Києві» (1922 р.) проаналізовано дві доповіді професора В.Я. Підгаєцького на тему: «Питання гігієни в Радянській Росії» та «Положення і стан соціальної гігієни в Радянській Росії» [4, с. 115]. У виданні Української академії наук «Записки історично-філологічного відділу УАН», у розділі «Бібліографія писаннів співробітників відділу» наведено 20 найменувань праць В.Я. Підгаєцького за 1919–1925 рр. Не менш цінними для нашого дослідження стали щорічні «Звідомлення Української Академії наук», які виходили у 20 рр. ХХ ст. У проаналізованих нами публікаціях за 1923–1927 рр. містяться відомості про структуру та напрями роботи очолюваного професором В.Я. Підгаєцьким Інституту фізичної культури при науково-педагогічній комісії ВУАН, а згодом – у складі секції охорони здоров'я дітей.

Важлива інформація про участь професора В.Я. Підгаєцького в діяльності Будинку вчених висвітлена на сторінках «Бюлетеня київської секції наукових робітників».

У 1930 р. після арешту вченого у зв'язку з причетністю до так званої «Спілки визволення України» в офіційних виданнях почали публікуватися штучно замовлені негативні відгуки на його наукові праці, а згодом їх було вилучено з наукового обігу. Зокрема, у третьому номері часопису «Шлях освіти» за 1930 р. було опубліковано розгромну рецензію на підручник професора В.Я. Підгаєцького «Гігієна праці» (1929 р.), який був рекомендований до друку Державним науково-методологічним комітетом Наркомосвіти УСРР по секції професійної освіти й дозволений для користування студентам індустріальних вищих навчальних закладів. У виданні Державної планової комісії УСРР «Наукові установи та організації УСРР» наводяться відомості про діяльність заснованої професором В.Я. Підгаєцьким Київської дослідної станції з наукової організації праці в сільському господарстві та згадуються лише чотири його наукові праці з питань наукової організації праці (НОП) у сільському господарстві [2, с. 43].

Першою згадкою про професора В.Я. Підгаєцького після його арешту та розстрілу на Соловках була праця С. Підгайного, опублікована в 1947 р. в Мюнхені, в українській діаспорі; у цій розвідці зазначалися короткі відомості про трагічну долю

вченого-гігієніста [9, с. 44]. Водночас слід зазначити, що впродовж 40–50 рр. ХХ ст. у численних виданнях з історії гігієни жодних згадок про професора В.Я. Підгаєцького нам не вдалося знайти.

У 1960 рр. фрагментарні відомості про наукову роботу та педагогічну діяльність ученого-гігієніста В.Я. Підгаєцького знаходимо в бібліографічному покажчику О.О. Грандо, Л.С. Межирова та деяких ювілейних публікаціях з історії медицини [6, с. 54].

У наукових розвідках лікарів української діаспори В. Плюща та В. Кубійовича, опублікованих у 70 рр. ХХ ст., міститься інформація про вагомий розвиток медицини в Україні, відроджуються забуті імена українських учених-медиків, гігієністів, серед яких і професор В.Я. Підгаєцький.

Із 1991 р. розпочався якісно новий історіографічний період у дослідженні життя та наукової спадщини професора В.Я. Підгаєцького. Перед дослідниками відкрилися архіви, до наукового обігу зі спецсховищ повернулися праці вчених-гігієністів, репресованих тоталітарним режимом. До публікацій цього періоду слід віднести наукові розвідки за редакцією Ю. Шаповала, які певною мірою проливають світло на найдраматичніший період життя професора В.Я. Підгаєцького, пов'язаний із його ув'язненням [11, с. 170]. У 1992 р. було опубліковано «Спогади про батька» сина В.Я. Підгаєцького – В.В. Підгаєцького. Завдяки появі цієї праці з'явилася можливість ознайомитися з родинними зв'язками вченого та певною мірою скласти уявлення про його психологічний портрет.

Науково-організаційна робота В.Я. Підгаєцького на посаді завідувача першої кафедри професійної гігієни Київського медичного інституту висвітлюється у виданнях, присвячених 150- та 160-літтю Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. У бібліографічних довідниках П. Пундія, І.М. Макаренко, І.М. Полякової, В.Ф. Москаленка подаються етапи професійної діяльності та наукової роботи вченого, перераховуються його фундаментальні праці. У книгах із серії «Історія Академії наук України» спостерігається або цілковита відсутність інформації про професора В.Я. Підгаєцького, або епізодичні згадки про його наукову роботу у стінах Академії наук у 20 рр. ХХ ст. [8, с. 115].

У 2002 р. в Україні з'явилися нові ґрунтовні праці історика медицини Я.В. Ганіткевича, присвячені об'єктивному висвітленню науково-організаційної роботи та педагогічної діяльності В.Я. Підгаєцького [3; 4; 5].

Певну наукову значимість становлять колективні праці сучасних учених-гігієністів Ю.І. Кундієва, О.П. Яворовського, І.М. Трахтенберга, І.М. Сахарчука, О.П. Парія [2]. Спираючись на ретельно відібрані архівні документи, автори повернули в науковий світ ім'я В.Я. Підгаєцького як відомого у 20 рр. ХХ ст. вченого-гігієніста, репресованого в 1937 р. і незаслужено забутого. Водночас, попри змістовність і важливість матеріалів, зібраних та опрацьованих вищезгаданими авторами, слід указати, що в цих ґрунтовних працях містяться деякі неточності щодо біографічних даних В.Я. Підгаєцького.

Історіографічний простір ХХІ ст. поповнився також публікаціями В.Г. Бардова, О.П. Яворовського, А.М. Гринзовського, Т.А. Бажана, Н.М. Паранька, Ю.Г. Віленського, О.М. Ціборовського, Н.І. Коцур, на сторінках яких висвітлено окремі події із життєвого шляху та наукового доробку професора В.Я. Підгаєцького [12, с. 256].

Цінні відомості про окремі аспекти науково-організаційної роботи та педагогічної діяльності В.Я. Підгаєцького містяться в низці публікацій, присвячених ученим-гігієністам М.А. Кудрицькому, В.В. Удовенку та О.В. Корчаку-Чепурківському, які тісно співпрацювали з ученим у 20 рр. ХХ ст. [7, с. 203].

У дисертаційних роботах А.М. Гринзовського, Л.П. Товкун, Н.І. Коцур, що пов'язані з темою дослідження, лише побіжно, при висвітленні окремих питань, розкрито науково-організаційну роботу та педагогічну діяльність В.Я. Підгаєцького. Наукові

студії професора В.Я. Підгаєцького на сучасних методологічних засадах висвітлено в низці публікацій О.М. Миздренко. Крім того, у 2014 р. авторкою даного дослідження захищено дисертацію на тему «Наукові студії професора В.Я. Підгаєцького в 1914–1929 рр.». У роботі вперше подано періодизацію творчого шляху вченого, розкрито умови та ключові чинники формування його наукового світогляду, проаналізовано наукову й організаційну роботу В.Я. Підгаєцького у вищих навчальних закладах м. Києва й науково-дослідних установах ВУАН, досліджено педагогічну діяльність професора та з'ясовано основні напрями його наукових досліджень у галузі професійної гігієни, фізичної культури та еugenіки. Відтворення цілісної картини діяльності професора В.Я. Підгаєцького дало підстави зробити висновок про його вагомий внесок у розвиток вітчизняної і світової гігієнічної науки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бардов В.Г., Яворовський О.П., Гринзовський А.М. Володимир Якович Підгаєцький – засновник першої в Україні кафедри професійної гігієни // Довкілля та здоров'я. 2002. № 2. С. 76–78.
2. Володимир Підгаєцький: повернення із забуття : 1889–1937 / Ю.І. Кундієв та ін. Житомир : Полісся, 2008. 324 с.
3. Ганіткевич Я.В. Українські лікарі – вчені першої половини ХХ століття та їхні наукові школи : біогр. нариси та бібліографія. Львів, 2002. 544 с.
4. Ганіткевич Я.В. Історія української медицини в датах та іменах. Львів, 2004. 368 с.
5. Ганіткевич Я., Пундій П. Українські лікарі. Учасники національно-визвольної боротьби й українського державотворення, репресовані та реабілітовані лікарі України : бібліогр. довід. Львів, 2008. 426 с.
6. Грандо О.О. Межиров Л.С. Історія гігієни та санітарії на Україні : бібліогр. покажч. Київ: Здоров'я, 1964. 486 с.
7. Коцур Н.І. З історії створення наукових шкіл у галузі професійної гігієни в Україні (ХХ століття) // Наук. зап. з укр. історії : зб. наук. статей / ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький пед. ун-т імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2010. Вип. 23. С. 202–209.
8. Москаленко В.Ф., Полякова І.М. Біографічний словник завідувачів кафедр та професорів Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (1841–2006). 3-тє вид., випр. і доп. Київ : Книга плюс, 2006. 304 с.
9. Підгаєцький С. Українська інтелігенція на Соловках : (спогади 1933–1941 рр.) Мюнхен : Прометей, 1947. 93 с.
10. Пристайко В., Шаповал Ю. Справа «Спілки визволення України». Невідомі документи і факти. Київ : Інтел, 1995. 448 с.
11. Шаповал Ю. Невигадані історії. Київ : Світогляд, 2004. 352 с.
12. Ціборовський О.М. На варті здоров'я: історія становлення соціальної медицини і охорони громадського здоров'я в Україні : монографія. Київ : Факт, 2010. 430 с.

REFERENCES

1. Bardov V.H., Yavorovskyy O.P., Hrynzovskyy A.M. Volodymyr Yakovych Pidhayetskyu – zasnovnyk pershoyi v Ukrayini kafedry profesynoyi hihiyeny // Dovkillya ta zdorov'ya. 2002. № 2. S. 76–78.
2. Volodymyr Pidhayetskyu: povernennya iz zabuttya: 1889–1937 / Yu.I. Kundiyev ta in. Zhytomyr: Polissya, 2008. 324 s.
3. Hanitkevych Ya.V. Ukrayinski likari – vcheni pershoyi polovyny XX stolittya ta yikhni naukovi shkoly: biohr. narysy ta bibliohrafiya. Lviv, 2002. 544 s.
4. Hanitkevych Ya.V. Istoriya ukrayinskoyi medytsyny v datakh ta imenakh. Lviv, 2004. 368 s.
5. Hanitkevych Ya., Pundi P. Ukrayinski likari. Uchasnyky natsionalno-vyzvolnoyi borotby u ukrayinskoho derzhavotvorennya, represovani ta reabilitovani likari Ukrayiny: bibliohr. dovid. L'viv, 2008. 426 s.
6. Hrand O.O. Mezhyrov L.S. Istoriya hihiyeny ta sanitariyi na Ukrayini: bibliohr. pokazhch. Kyuyiv: Zdorov'ya, 1964. 486 s.

7. Kotsur N.I. Z istoriyi stvorennya naukovykh shkil u haluzi profesiynoyi hihiyeny v Ukraini (XX stolittya) // Nauk. zap. z ukr. istoriyi: zb. nauk. statey / DVNZ «Pereyaslav-Khmelnytskyi ped. un-t imeni Hryhoriya Skovorody». Pereyaslav-Khmelnytskyi, 2010. Vyp. 23. S. 202–209.

8. Moskalenko V.F., Polyakova I.M. Biohrafichnyy slovnyk zaviduvachiv kafedr ta profesoriv Natsionalnoho medychnoho universytetu imeni O.O. Bohomoltsya (1841–2006). 3-tye vyd., vypr. i dop. Kyiv: Knyha plyus, 2006. 304 s.

9. Pidhaynyy S. Ukrayinska intelihentsiya na Solovkakh: (spohady 1933–1941 rr.) Myunkhen: Prometey, 1947. 93 s.

10. Prystayko V., Shapoval Yu. Sprava «Spilky vyzvolennya Ukrainy». Nevidomi dokumenty i fakty. Kyiv: Intel, 1995. 448 s.

11. Shapoval Yu. Nevyhadani istoriyi. Kyiv: Svitohlyad, 2004. 352 s.

12. Tsiborovskyy O.M. Na varti zdorov'ya: istoriya stanovlennya sotsialnoyi medytsyny i okhorony hromadskoho zdorov'ya v Ukraini: monohrafiya. Kyiv: Fakt, 2010. 430 s.

Myzdrenko O. Pidgaetskiy V.J. – scientist-hygienist: the historiography of the problem.

In article the historiographic analysis of the studied subject which has shown existence only of fragmentary data on life and scientific research of professor V.Y. Pidgayetskiy in 1914–1929, which are mainly placed in articles, anniversary collections, grants, monographs is carried out. Especially such tendency are tracked in the period of the Soviet historiography. In particular, this period is noted not only by almost total absence of mentions of the scientist, but also existence of devastating articles on his textbooks. In days of independence of Ukraine publications scientific already appear where it is possible to find more detailed information on scientific achievements of the scientist. However it should be noted that the circumstances of life of professor V.Y. Pidgayetskiy connected with his participation in so-called «The union of liberation of Ukraine» were mainly investigated. A certain scientific importance of collective works of modern scientific hygienists are defined, which leaning on carefully selected archival materials and scientific practices of the scientist are found, have returned a name of V.Y. Pidgayetskiy to the scientific world as famous scientist-hygienist. However and separate aspects of scientific and organizational work of professor V.Y. Pidgayetskiy, especially at the beginning of his career aren't covered in the analyzed publications on the specified problem. Scientific work of professor V.Y. Pidgayetskiy as reviewer wasn't a subject of scientific research at all.

Keywords: V.Y. Podgayetskiy, historiography, work hygiene, physical culture, eugenics, the scientific organization of work in agriculture, scientific and organizational work, pedagogical activity.

Одержано 28.03.2017.